

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Orthographiae || Ratio

Manuzio, Aldo

Venetiis, 1566

Pavli. Manvtii Patris De. Vetervm. Diervm Ratione

urn:nbn:de:hbz:466:1-13350

P A V L I . M A N V T I I
P A T R I S
D E . V E T E R V M . D I E R V M
R A T I O N E

SI. DVO dierum in genera distribui Annum oporteat, multifariam recte diuidetur, ut sic; An- nus constat ex Diebus uel Fastis, uel Nefastis: aut sic ex Diebus uel Fastis, uel Profestis: aut sic; ex Die- bus uel Senatorijs, uel non Senatoriis: aut sic: ex Die- bus uel Comitialibus, uel non Comitialibus. harum enim quattuor diuisionum, si separatim singulae con- siderentur, totum Annum quaelibet complectitur Nos autem, cum de Diebus ea, quae scitu digna Cen- suimus, quaeq. ad Romanae historiae notitiam ual- de pertinent, breuiter ostendere instituerimus; ex his diuisionibus utemur ea, in qua quae maior pars est, (duas enim partes habent singulae) ea, cum ea parte, quae in alijs diuisionibus item maior est, com- parata, uberius aliquanto esse cognoscitur. incipie- mus igitur a nominatis in prima diuisione, Fastis, & Nefastis: quandoquidem Fasti, quae duarum primae di- uisionis partium plenior est, plures in Anno sunt, quam quaecumque pars in tribus reliquis diuisionibus la- tius patet, hoc est, quam uel Profesti, uel non Senato- rii, uel non Comitiales. quod si quis opponat, in Kalen- dario plures notatos esse dies littera C, quam littera F, unde plures significantur Dies Comitiales, quam Fa- sti; itaque non recte me a Fastis, ut a pleniore par- te, exordiri: sciat, non a me Fastos modo uocari, quos

notatos littera F videmus, sed omnes plane, quibus fari tria verba, Do, Dico, Addico, Praetori licebat: quorum e numero Comitiales erant, & ij, quos in Kalendario hae litterae demonstrant, EN. NP. Q. REX. C. Q. S T. D. F. P. quibus omnibus cum fari liceret; etiam si non id semper fieret; qua de causa notati sunt alys litteris potius, quam F; ut indicetur, praeter Fari, aliquid etiam fieri licuisse: non absurde mihi facere videor, si ad Fastos, littera F notatos, qui quidem vere Fasti dici possunt, quod is aliud prorsus nihil fiebat, quo Praetor a iure dicendo impediretur, eos quoque dies aggrego, quibus, Fari semper quidem licebat, non tamen, quod liceret, fieri semper solebat. ut omnino tria essent genera, quibus de singulis agatur suo loco; primum Fasti ij quibus fari semper & liceret, & soleret; qui notantur littera F, suntq. omnes XXXVIII. hi & proprie erant Fasti, & toti: proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interueniret numquam Praetor ius non dicebat; toti, quod, Fari horis omnibus liceret. Alterum genus fuit; Fasti ij qui & ipsi proprie Fasti erant, sed non toti; quod is quidem omnibus Fari, non tamen horis omnibus, liceret. erant autem hi, EN. NP. F. P. EN. Q. REX C. Q. S T. D. quas litteras infra explanabimus. atque hi erant omnes LXV. Tertium genus Comitiales fuere, casu Fasti, non proprie; quia, cum Comitiae non haberentur, tunc fari solum Praetor solebat. hi modo toti erant Fasti, cum nulla scilicet Comitiae haberentur.

Ratio

berentur; modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. hi CLXXXIV. erant. Nos Fastos omnes vocamus; quibuscumque Fari liceret, siue Fasti proprie, siue non proprie, essent itaque, ab his profecti, paullatim progrediemur diuidendo, ut, qui nobis propositus est huius narrationis finis, eo perueniamus. Omnes igitur Dies aut Fasti sunt, aut Nefasti: & Fasti, partim Festi, partim Profesti. Festos plerosque partim Fastos, partim Nefastos fuisse; ut Quirinalia, Lupercalia, Terminalia, ex Kalendario cognoscitur. quibus enim Festis diebus, adscriptum est $\mathcal{N}$, ij sunt Nefasti simul, & Fasti; Nefasti, priore parte; Fasti, posteriore. Dies Feralia adscriptam habet F. qui Festus proprie non fuit sed gestandae ad mortuos cenae dicatus dies. quod quia non hora stata fiebat; sed ut cuique commodum erat; ideo totus dies potuit esse Fastus. propterea, ut opinor, littera F notabatur. Festis porro diebus, non dubito, quin omnibus haberi Senatum licuerit. cuius rei exempla sunt in Antiquorum libris admodum multa. quamquam sollemne hoc non erat ut semper Diebus Festis Senatus haberetur; sed legitimum, ut haberi posset. sollemne autem illud, ac statutum, ex more maiorum, ut Kalendis, Nonis, Idibus, haberetur. itaque in Kalendario neque Kalendis, neque Nonis, neque Idibus littera C, quae Comitiales dies significabat, per quos haberi Senatus non poterat, neque diebus omnino ullis Festis adhaeret Profesti dies aut Fasti erant, aut Nefasti. et omnibus

Dierum Veterum

bus Profestis Nefastis haberi Senatum licebat; Profestis autem Fastis non plane omnibus, sed ijs tantum qui Comitiales non essent. quibus autem Profestis haberi Senatus poterat, ijs omnino Agi cum Populo non poterat. contra, quibus Profestis haberi Senatum non licebat, ijs Agi quidem cum Populo licebat, nec tamen semper agebatur: cum ea res ex eorum uoluntate penderet, penes quos Populi cogendi potestas esset. non enim, quod licet, id etiam necesse est. Quod autem dixi, Comitialibus haberi Senatum non licuisse; declarant illa uerba, in epistola Ciceronis ad fratrem, quae tertia est lib. II. Consecuti sunt dies Comitiales, per quos Senatus haberi non poterat. et illa in S. C. quod Coelius ad Ciceronem misit, Ep. fam. lib. IIX. Utiq. eius rei causa per dies Comitiales Senatum haberent, S. Q. C. facerent. Quibus uerbis, quod extra ordinem a Senatu eo S. C. decretum est, id omnino fieri solitum non esse, dilucide constat: ita Senatus Fastis quibusdam haberi poterat, quibusdam non poterat: siquidem Comitiales inter Fastos iam retulimus. Nefastis autem haberi omnibus potuisse, iam diximus. Sane, qui me torqueat, nodus est, mihi quidem perdifficilis, in epistola ad Atticum lib. I. in qua, cum dixisset iam, Nam, cum dies uenisset rogationi ex S. C. ferendae; paucis post uersibus subiunxit, Senatus uocatur. quod certe mos maiorum minus ferre uidebatur. nam, si Rogationi ferendae dies est, certe Comitialis est: quod si Comitialis; haberi Sena-

Ratio

tum prorsus non licet : cuius rei testimonio sunt ea quae paullo ante recitauimus & ex epistola ad fratrem verba Ciceronis , et e S. C. nisi si factum id extra ordinem dicamus ; ut Pisonis Consulis iniquissimis conatibus obuiam iretur : qui cum esset lator rogationis , & eius Rogationis , quam ex S. C. et de religione ferebat ; idem tamen erat dissuasor . Comitiorum magnus erat numerus : eosq. fuisse dies Fastos , quod supra dixi , ita existimo , ut mihi videar affirmare posse . non enim inani quadam coniectura sed certa in primis , ut puto , ratione commoueor . video enim in Orationibus Ciceronis , in Pisonem de Prouincijs consularibus , pro Sextio , mentionem fieri ea de lege , qua P. Clodius Tribunus pl. sanxit ut omnibus diebus Fastis Agi cum Populo liceret quo fit apertum , Fastis quibusdam non id licuisse quod , ut omnibus liceret , lege Clodia sancitum est quam tamen legem non fuisse obseruatam , demonstratum est a nobis in libro de Legibus Romanis . Nec uero mirari satis possum ; cum , Fastos aliquot fuisse Comitiales , pateat ; qui uenerit in mentem Macrobio , Fastis , dicere , Lege agi licuisse , cum Populo non licuisse ; Comitioribus autem utrumque licuisse . quorum alterum uere dictum constat , Comitioribus , inquam , et Lege agi , & cum Populo licuisse : quia scilicet Comitiales erant de numero Fastorum : itaque & illud , omnium Fastorum commune habebant , ut Lege agi posset ; & hoc praeterea proprium , ut etiam cum Populo posset : Alterum autem
de

Dierum Veterum

de Fastis diebus, quibus ait lege agi licuisse, cum populo non licuisse, in prima parte uerum esse uideo in secunda qui possit non esse falsum, haud facile reperio. qui enim Fastis agi cum populo non licet, cum Comitiales omnes fasti sint, & Comitiales agi licuisse cum populo, iam ostenderim? dixisset hoc modo: Fastis omnibus lege agi licet, cum populo non omnibus licet: nihil erat, quod reprehenderes: siquidem, quod docuimus, quibusdā Fastis agi cum populo poterat, quibusdam non poterat: quibus poterat, eos si quis Fastos, aut Fastos Comitiales diceret, non erraret; cum dies fuerit nullus Comitialis, quin idem & Fastus: sed Comitiales potius, quam Fasti, ut a reliquis Fastis proprio nomine distinguerentur; & Comitiales item potius, quam Fasti Comitiales, breuitatis causa, uocabantur. Verum, quia libenter, quantum in me est, Antiquitatem soleo tueri; Macrobius, a quo multa didici, quasi gratiae referendae loco, ita conor excusare: ut, cum Fastos nominauit, de ijs tantum intellexerit, qui Fasti, uulgo dicebantur, non etiā de ijs, qui, etsi Fasti ipsi quoque erant, Comitiales tamen appellabantur. spectauit igitur non uerbi uim, quae dies omnes, quibus Praetor tria uerba fari posset, siue Comitiales essent, siue non, complectitur; sed consuetudinem loquendi; quod Fastos nominabant eos, quibus tantum lege agi posset; cum eos, quibus cum populo posset, Comitiales praecipuo uocabulo mallent appellare. Quaeritur hic fortasse: cum Comitiales omnes essent Fasti; ijsq. & cum populo, & lege agi posset

Ratio

set; cum populo, quia Comitiales; lege, quia Fasti; fieret ne simul utrumque. Negatur. nam, et si licebat utrumque eodem die, non tamen utrumque poterat eodem tempore. cum enim Populus in Forum conuenisset quid iudicibus, aut litigantibus loci relinqueretur? porro, si uacaret locus, qui tamen posset Praetor, aut Iudices, in tanto strepitu, quantus coactae in unum locum multitudinis solet esse, eorum, qui causas agerent, orationes attentis auribus, animisque, ut par est, excipere sedata mente diligenter aliquid considerantibus opus est. itaque absurdum est, credere, potuisse eodem tempore & cum populo agi, & iudicijs operam dari: sicuti Fastis ijs, qui Comitiales non erant, eodem quidem die non tamen eodem tempore, & Lege actum, & Senatum esse habitum inuenio; sic, ut Lege ageretur primum deinde Senatus haberetur. quod cum ex alijs locis, tum ex III. & XII. epistola libri II. ad Quintum fratrem intelligitur. Ergo, cum omnes Comitiales essent Fasti non quia semper Lege ageretur, sed quia semper liceret si modo cum populo non ageretur; (nec enim utrumque simul fieri, iam diximus) ita concludemus: Fastos, littera F in Calendario notatos, iurisdictionem omnes habuisse; Fastis, littera C notatis, & ius dici, & agi cum populo eodem die, non eodem tamen tempore, potuisse ideoque Fastos eos quoque fuisse dico, non ex eo, quod fieret, sed ex eo, quod liceret. Haec de Fastis: supersunt Nefasti. His omnino neque lege agi, neque cum populo licebat. cum enim opponantur Fastis, quorum e numero sunt Comitiales; eo iure, quod omnes Fasti, si-

Dierum Veterum

ue Comitiales, siue non Comitiales, habent, prorsus careant necesse est. Festus etiam sic: Die nefasto apud Praetorem lege agere, religiosum erat. Causas tamen agi, & Concionem haberi, & Legem promulgari, licebat. nam neque Causas agi, est Lege agi: neque Concionem haberi; aut, Legem promulgari, est cum Populo agi. quae probare singula, magni negotij non est. Agitur lege, cum Prae:or tria verba fatur, Do, Dico, Addico: qui est ultimus iudicij dies: cum uero causis audiendis Praetor operam dat, Lege tunc non agitur. quare Fastos esse necesse non est omnes dies, quibus aut pro reo, aut contra reum dicitur: sed, Fastum eum quidem esse, necesse est, quo Praetor, aut qui iudicio praeest, cum cōsilio Iudicum sententiam ferre debet itaque in epistola III. libri I I. ad Quinctum fratrem Ad III. Idus, inquit, dixi pro Bestia, de Ambitu, apud Praetorem Cn. Domitium. Quem tamen diem (est autem III. Idus Februarij) Fastum non fuisse, Kalendarium indicat: notatur enim, ut Nefastus, littera N nec omnino de octo diebus, qui ab Idibus appellantur mense Februario Fastus ullus fuit, ultimo tantum die hoc est Idibus ipsis, excepto; qui Nefastus priore, Fastus posteriore parte fuit: notatur enim sic, N. Conciones licet ad Populum haberentur, non tamen Comitiali tantum die, sed & Fasto, qui Comitialis non esset, & Nefasto pariter haberi poterāt. nolo enim quēquā in eo falli, quia fortasse, Agi ad Populum, & Agi cū Populo, idē esse uideatur: quae diuersa sunt. nam Agebatur ad Populum cum ad Populum, concionem aliquis habebat
ut Gellius

ut Gellius docet lib. XIII. cap. V. Agebatur autem cū
 Populo, ut ait Festus, cum magistratus ad Consilium
 aut Comitiam, uocabat. quod fieri Comitiali dumtaxat
 die licebat. Concionari autem omnibus aequae diebus
 licuisse, exempla demonstrant. itaque, quoties aliquod
 s. C. erat factum, dimisso Senatu, & s. C. ad popu-
 lum recitato, magistratus aliquis, aut etiam priuatus
 Senator, Concione ei a magistratu data, ad Populum
 uerba faciebat. nec tamen is erat dies Comitialis. nam
 Comitilibus fieri s. C. aut omnino Senatum haberi
 non potuisse, demonstratum est. et Festus haec aperte
 distinguit, cum ait: Forum est, in quo iudicia fieri
 Cum Populo agi, Conciones haberi, soleant. Quo die
 igitur, Agi cum Populo, eodem, Agi apud Populum, li-
 cebat: quo autem, Agi apud Populum, eodem, Agi cum
 Populo, non semper licebat. Exempla sibi quisque notet
 in legendo: quod facillimum est: sunt enim infinita
 itaque puto me facere non inepte, quod ijs recitandis
 quae passim existant, conterendum mihi tempus esse non
 existimem. Illud addendum unum uidetur: Cum ad-
 uocabatur Concio, ut Populus aliquid suffragijs, ro-
 gante Magistratu, scisceret; tunc actum esse cum
 Populo, non ad Populum; cum uero Magistra-
 tus, aut etiam priuatus aliquis, magistratu ei Con-
 cionem dante, ad Populum uerba faciebat, non
 ut suffragia deinde ferrentur, sed ut aliquid expo-
 neretur; tunc non cum Populo, sed ad Populum
 actum esse. Aliud est igitur, Habere Concionem: a-
 liud, Aduocare Concionem. Habere Concionem, est

Dierum Veterum

Agere ad populum: Aduocare concionem, si aduocatur, ut suffragia ferantur, est, Agere cum populo. ideo scripta sunt haec apud Macrobium lib. I. Sat. Iulius Caesar Auspiciozum lib. XVI. negat, Nundinis Concionem aduocari posse, id est, Cum populo agi, ideoq Nundinis Romanorum haberi Comitia non posse. Ad dita enim sunt illa verba, Id est, Cum populo agi, quia non semper, Concione aduocata, cum Populo agebatur, sed interdum ad Populum dumtaxat. Nundinis autem, cum Populo quidem agere, non licuit; ex quo sequebatur, ut Comitia haberi non possent: ad Populum autem agere, hoc est concionem habere, certe licuit. non enim aduersatur illud, quod a Cicerone scriptum est, lib. I v. ad Atticum: Ante diem x. kal Nundinae: Concio biduo nulla. Quibus uerbis, id quod factum non est; non id, quod non licuit, ostenditur. nam, cum haberi Nundinis Comitia non possent quod non ex Macrobio tantum, uerum etiam ex Plinio lib. XVIII. cap. III. cognoscitur: propterea ne concionandum quidem P. Clodius, Appius, Metellus putauerunt; qui proximis diebus, Comitiorum causa Conciones habuerant. Superest de Lege promulganda. id enim de tribus, quae proposuimus, erat tertium Ferendae Legis, & Promulgandae non eadem ratio fuit. Ferebatur uie tantum Comitiali; Promulgabatur etiam non Comitiali, siue Fastus, siue Nefastus esset. itaque C. Cato Tribunus pl. rogationem de abrogando Lentulo imperio, die non Comitiali promulgauit. cum enim & post I v. Nonas Februarij, & ante

Ratio

VIII. Idus eiusdem mensis promulgauerit: quod ex epistola III. libri II. ad fratrem colligitur: Comitiali die promulgare non potuit, ac ne Fasto quidem. primi enim duodecim Februarij dies Nefasti omnes fuerunt. Haberi autem Senatum per Nefastos omnes, licebat: nec per omnes tamen, sed tantum, cum res postulare, habebatur; eorum Magistratum, quibus id iuris erat, arbitrato. ita Senatus in hoc praestare Populo uidebatur: quod agi cum populo per unum modo dierum genus, hoc est per Comitiales, quae Fastorum pars erat; haberi autem Senatum per duo genera hoc est, & per Fastos eos, qui Comitiales non essent, & per Nefastos omnes, licebat. Erant praeterea Dies aliquot promiscui; quibus rotis lege agi, neque omnino licebat, neque omnino non licebat; sed partim Fasti erant, partim Nefasti. horum tria erant genera aly, prima & postrema dici parte, Nefasti, media Fasti; qui dicebantur Intercisi; & in Calendario his duabus litteris notantur, EN: quod est, Endotercisi; pro Intercisi. Veteres enim Endo, pro In, usurpabant. itaque dixit Cicero lib. II. de Legibus: Quos endo caelum merita uocauerint. Et Festus notat, Endoitium pro, Initium. Varro autem, lib. III. de re Rust. Endo suam domum. Alij priore parte Nefasti, posteriore Fasti: qui notantur ipsi quoque duabus litteris, NP, sed coniunctis, hoc modo NP: quod ualet, Nefastus primo cuiusmodi fuisse dies fere omnes Festos, inspecto Calendario, cognoscitur. Nonnulli, priori parte Fasti, posteriore Nefasti: qui notantur sic, F. P. quod, Fastus

†† 2 primo

Dierum Veterum

primo, significat. quo ex genere videmus in Kalendario Vinalia fuisse. Dies eos, qui priore parte aut Fasti erant, aut Nefasti, de Veteribus, quod meminerim nemo nominat. de Fastis autem media diei parte hoc est de Intercisiis, Varro sic lib. v. de lingua Lat. Intercisi dies sunt, per quos mane & vesperi est Nefas medio tempore, inter hostiam caesam, & extra por recta fas: a quo, quod fas tum intercedit, Intercisi dies; aut quod Intercisum nefas. Patet iam, his litteris, quae sunt in Kalendario, F. N. C. F. P. N. EN, sex dierum genera significari, Fastos, Nefastos, Comitiales, Fastos primo, Nefastos primo, Intercisos. Quod si cui veniat in mentem, hac duarum litterarum connexionem N, non significari, quod nos diximus, Nefastus primo, sed potius, Nefas Praetori: huius opinionem argumentum primo e coniectura, uel ex ipsa potius, ut ego sentio, ratione ductum, deinde etiam Historiae veteris infirmat auctoritas. argumentum est hoc. Nemo, cui pauciora sufficiunt, pluribus utitur. quid opus erat, ut ij Dies, quibus adscriptum videmus N, Nefasti esse indicarentur duas potius litteras, quam unam, apponere? cur N, inquam, non N? praesertim cum Nefasti dies omnes hac una littera, N, notentur: sicuti & Fasti, eorum quasi aduersarij, una littera, F, demonstrantur. Age, dicat aliquis, leue hoc esse, planeq. nugatorium argumentum. quod sane mihi uidetur contra. quid Ciceroni respondebitur? mendaciyne, & falsitatis, quasi testem corruptum, aut inscientem, arguemus? non ita ut opinor, quisquam desipiet. Sunt igitur haec in Epistola

Ratio

siola, Risi, Ciceronis verba, libro 11. ad fratrem: Cognosce nunc Idus. Decimus erat Coelio dies. Domitius ad numerum iudices non habuit. Quibus verbis, cum Idus Februarii, de quibus Cicero loquitur, Fastum ex parte diem fuisse, satis constet: quandoquidem eo die Praetor Domitius, ut de reo cognosceret, sententiamq ferret, in Forum descendit: sequitur, ut N, quod Idibus omnium mensium, exceptis Iunijs, in Kalendario adscriptum uidemus, Nefastus dies omnino significari non possit. Eodem in libro altera est Epistola, quae sic incipit: Sextius noster absolutus est ad 11. Idus Martii dies, si eo die Sextius absolutus est, certe Nefastus plane non fuit. fuit autem, cum ei sit adiunctum N, prior quidem parte Nefastus, posteriore autem Fastus: sic uti & Idus Februarii, de quibus proxime diximus, & omnes dies, quibus in Kalendario N appositum animaduertimus. Aggrediamur nunc; quando & de dierum ratione, & de litteris, eos significantibus, satis multa, atque etiam, ut arbitramur, satis uera dicta; alias, quae in Kalendario sunt, litteras; aut concisas, eoq. obscuriores dictiones interpretari: ut, quos Antiquitas capit, eorum commodo pro nostra uirili parte consulamus